

**DAHA ƏLVERİŞLİ REJİMİN BEYNƏLXALQ İNVESTİSİYA
ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ROLU****Ə.V.GÖZƏLOV***Bakı Dövlət Universiteti*

Enerji Xartiyasına Müqavilədə qeyri-ayrıseçkilik prinsipi üçün meyar, minimal standart «daha əlverişlilik» prinsipilə (rejimilə) müəyyən edilir. Kapital qoyuluşunun təşviqi və müdafiəsi bölməsində göstərilir ki, hər bir razılığa gələn Tərəflər bu Müqaviləyə müvafiq stabil, bərabər hüquqlu əlverişli və aşkarlıq şəraitilə digər Tərəflərin investorları üçün istisna olmadan ədalətli və bərabər rejim yaradır. Xarici investisiyalara heç bir halda ayrıseçkiliyə yol verməklə idarə, istifadə, sahiblik edilə və sərəncam verilə bilməz (EXM, AEX üzrə Konfransın Yekun Aktına I Əlavə, m.10(1)). Digər müddəanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müvafiq sahədə istər milli, istərsə də, üçüncü dövlətin investorları üçün təqdim olunan rejim hansı yüksək standartlara məxsus olarsa razılığa gələn Tərəflərə də həmin daha əlverişli rejimi təqdim etməyə çalışacaqlar (m.10(3)).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında hüquqi tənzimlənmənin həyata keçirildiyi əsaslardan biri və daha çox tətbiq edildiyi beynəlxalq iqtisadi hüququn «daha əlverişli dövlət rejimi» prinsipidir.

Daha əlverişli rejim prinsipinin beynəlxalq münasibətlərdəki əhəmiyyəti beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında da onun geniş yer almasına gətirib çıxarıb. Bu sahədə müxtəlif müəlliflər, o cümlədən, Q.Erlər, K.M.Petrov, Q.B.Velyaminov, S.A.Voytovıç və d. qeyd edilən prinsipi tədqiq etmişlər.

Əksər halda kollektiv qaydada ümumiləşdirici və hüquqi harmonizasiya vasitəsi kimi qəbul edilən prinsipin müqavilə hüququ əsası qeyd edilməkdədir.

Daha əlverişli rejim prinsipi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə geniş tətbiq edilməklə eyni zamanda daha əlverişli rejimlə sıx bağlıdır. G.Şvarsenberqer həmin kateqoriyaların fərqləndirilməsi zərurətini vurğulayır. Daha əlverişli rejim prinsipi əsasında yaranan hüquq və vəzifələrin məcmusu daha əlverişli rejimi formalaşdırır. Bu mənada bir halda təqdim edilmiş daha əlverişli rejim məzmun baxımından digər halda təqdim edilmiş daha əlverişli rejimindən fərqli ola bilər. Buna görə də daha əlverişli dövlət rejimi prinsipi müəyyən mənada şərti xarakter daşıyır və dövlətlərin praktikasında geniş istifadə edilən çoxsaylı müqavilə normalarını ümumiləşdirməyə yönəlir. Daha əlverişlilik rejimini təqdim edən hər bir dövlət özünün daxili hüququna və digər dövlətlə bağladığı müqavilə normasına uyğun müstəqil müəyyən edir.

Qeyd etdiyimiz kimi daha əlverişli rejim prinsipinin hüquqi təbiətinə gəldikdə onun müqavilə əsası diqqətdən yayınmamalıdır. Hərgah bunun əksini qeyd edənlər də var. Bəzən onun beynəlxalq iqtisadi hüququn universal prinsipi olması da vurğulanır (117, 44). Beynəlxalq iqtisadi hüquq üzrə mütəxəssislərdən B.M.Şumilov prinsipin

müqavilə-adət mənşəli olmasını qeyd edir. Prinsipin hər bir halda müqavilə qaydasında ifadə edilməsi onu göstərir ki, onun adət mənşəyi haqqında danışmaq hələ ki, tezdir və müvafiq olaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün imperativə çevrilmə prosesi başa çatmamışdır. Bu fikri 1978-ci ildə BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyası da ifadə etmişdir. Başqa sözlə desək daha əlverişli rejim prinsipinin gələcəkdə universal, adət-hüquq mənşəli normaya çevrilməsi istisna edilməməlidir.

Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərdə qeyd olunan prinsipin xüsusi, praktik əhəmiyyətini nəzərə alaraq BMT Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən 1978-ci ildə 30 maddədən ibarət «Daha əlverişli millət klauzulası (clause-qayda) haqqında maddələr layihəsi» hazırlanmışdır.

Prinsip beynəlxalq hüquqda həm ikitərəfli, həm də soxtərəfli müqavilələrdə-Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişdə-TTBS-də (QATT), daha sonra DTT/QATT sisteminə UNKTAD-ın 1964-cü il «Prinsiplərində», 1974-cü il «Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası»nda, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin 1975-ci il Yekun Aktında, həmçinin EXM-də və s. sənədlərdə əks olunub.

Klauzula prinsipin beynəlxalq müqavilədə konkretləşdirilmiş formasının realizə mexanizmini təsbit edir. Müvafiq olaraq müqavilə normalarını həyata keçirmək üçün dövlətin daxili qanunvericiliyinə uyğun olaraq Prinsipin realizə mexanizmi üçün daha əlverişli rejim müəyyən edilir. Müxtəlif klauzulalar-rejimler olduğu halda, yalnız bir Daha əlverişli millət (dövlət) Prinsipi mövcuddur. Prinsipin mahiyyəti spesifik metodla, üçüncü dövlətə şamil edilən rejimə bərabərləşdirmədə ifadə olunur.

Daha əlverişli rejim Prinsipi-göndərmə xarakterinə və beynəlxalq müqavilə əsasına malik olmaqla bir (daha əlverişli rejimi benefisiya edən) dövlət tərəfindən, digər (daha əlverişli rejimi, benefisiyanı qəbul edən) dövlətə və həmin dövlətlə müəyyən əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara, hər hansı üçüncü dövlətə və onunla eyni əlaqədə olan şəxslər və əşyalara benefisar dövlət tərəfindən təqdim edilmiş rejimdən az əlverişli olmayan rejimin verilməsini nəzərdə tutur. Benefisiya qəbul edən dövlətin daha əlverişli rejimdən istifadə hüququ yalnız benefisiarla müqaviləsi olduqda yaranır. Əldə edilmiş rejim benefisiya verənin üçüncü dövlətə və ya onunla müəyyən əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara verilən rejimlə müəyyən edilir («Maddələr layihəsi» m.8). Bu zaman benefisiya verən dövlətlə benefisiyanı qəbul edən dövlətin daha əlverişli rejim ilə bağlı müəyyən klauzulaya malik olan müqaviləsi göndərmə xarakterli, benefisiya verən dövlətin üçüncü dövlətlə (müqavilə qaydasından, dövlətdaxili aktın əsas olmasından, həmçinin üçüncü dövlətin həmin rejimdən faktiki istifadə edib-etməməsindən asılı olmayaraq) hüquqi akt isə birbaşa, konkret və müəyyən məzmunla malik olur. Təsadüfi deyil ki, daha əlverişli rejimin məzmunu göndərmə edilən üçüncü dövlətə verilmiş rejimlə müəyyən edilir. Maddələr layihəsinə müvafiq olaraq benefisiya qəbul edən dövlətin daha əlverişli rejim klauzulasından istifadə etmək üçün ən azı iki şərtin olması zəruridir:

daha əlverişli rejim klauzulasının qüvvədə olması;

klauzulanın fəaliyyət sferasında hər hansı əlverişli rejimin benefisiya verən dövlət tərəfindən üçüncü dövlətə şamil edilməsi.

Birinci şərt klauzulanın etibarlılığı və qüvvədə olmasını əsaslandırırsa, ikinci şərt əvəzsiz klauzula mexanizminin hərəkətə gətirilməsi üçün zəruridir və əksər hallarda qarşılıqlı olmadan birtərəfli aktla verilir. Şərtlə klauzulanın tətbiqi üçün isə yeni hüquqi faktın- daha əlverişli rejimin verilməsi müqabilində benefisar dövlətin benefisiya verən qarşısında razılaşdırılmış öhdəliyi və qarşılıqlı prinsipinin olması

lazımdır (m.20.2). Daha əlverişli rejim haqqında klauzulanın qüvvəsi benefisiya verən dövlətin üçüncü dövlətlə konkret sferada daha əlverişli rejim nəzərdə tutan müqaviləni və ya birtərəfli aktın dayandırılması və kəsilməsilə başa çatır (m.21). Belə bir halı aradan qaldırmaq üçün bir çox beynəlxalq sazişlərdə daha əlverişli rejim milli rejimlə birlikdə verilir.

Çoxtərəfli sazişlərdən 1995-ci il Xidmətlərlə ticarət haqqında Baş Sazişdə (General Agreement on Trade in Services-GATS) və 1995-ci il Əqli mülkiyyət hüququnun ticarət aspektlərinə aid Sazişdə (Agreement on Trade-Related Aspects on Intellectual Property Rights – TRIPS), ikitərəfli sazişlərdən 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının AFR ilə bağladığı «İnvestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi haqqında» müqavilədə və s. qeyd olunur ki, tərəflər qarşılıqlı olaraq investisiyalarına, üçüncü dövlətin müəsisə və vətəndaşlarına, həmçinin öz investorlarına təqdim etdiyi rejimdən az əlverişli olmayan rejim müəyyən edirlər (m.3). Sual oluna bilər ki, nə üçün tənzimləmənin stabilliyi baxımdan daha əlverişli rejim milli rejimlə birlikdə mütəmadi verilmir.

Məsələ ondadır ki, bəzən milli qanunvericilik investisiyaları cəlb etmək məqsədilə xarici investorlar üçün daha əlverişli, milli rejimdən də artıq rejim müəyyən etməli olur. Xüsusilə, xarici investorlar üçün valyutanın xaricə çıxarılmasından, daxili vergi güzəştlərindən və s. imtiyazlar nəzərdə tutula bilər. Buna misal olaraq dövlətdaxili qanunvericilik aktlarından «Qırğızıstan Respublikasının xarici investisiyalar haqqında» 1991-ci il Qanunu (m.20), «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il AR Qanunu (m.14) və s. göstərmək olar.

Enerji Xartiyasına Müqavilədə deyilir ki, 14-cü maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan «köçürmələrin azadlığı» termini razılığa gələn ölkələr tərəfindən özünün investorlarının kapitalının yerdəyişməsinə məhdudlaşdırıla bilməz kimi qəbul edilmir. Əksinə öz investorlarının kapitalının hərəkətinin məhdudlaşdırılması razılığa gələn digər Tərəflərin, həmçinin istənilən üçüncü dövlətin investisiyalarının hərəkəti üçün nəzərdə tutulan daha əlverişli rejimin verilməsinə maneə olmamalıdır. Göründüyü kimi həm milli qanunvericilikdə, həm də beynəlxalq hüquqda müvəqqəti də olsa xarici investorlar üçün milli rejimdə nəzərdə tutulan standartlardan artıq imtiyazlar nəzərdə tutula bilər.

Daha əlverişli rejim konkret sferada faktiki olaraq benefisiya verən dövlət tərəfindən istənilən üçüncü dövlətə klauzuladan asılı olmayaraq birbaşa verilmiş əlverişli rejimdən az əlverişli olmayan, bərabər və ya oxşar rejimin verilməsini nəzərdə tutur. Əgər gələcəkdə hər hansı başqa bir üçüncü dövlət mövcud olan daha əlverişli rejimdən də əlverişli rejim əldə edərsə, bu halda daha əlverişli rejim klauzasi üçün meyar həmin dövlətə təqdim edilmiş əlverişlilik əsas götürüləcək .

Qeyd olunan prinsip gömrük tarifləri, idxal-ixrac üzrə ödəmələr, tranzit əməliyyatlarını, xarici ticarətlə bağlı bütün yığımlara və onlarla əlaqədar sənədlərə, nəqliyyat vasitələrinə, əqli mülkiyyət sferasına, xarici hüquqi və fiziki şəxslərin rejiminə, diplomatik, konsulluq və digər nümayəndəliklərin təsis olunması, onların imtiyaz və immunitetləri, bir sözlə onların rejiminə, məhkəmə icraatı, bütün instansiya məhkəmə və inzibati tribunallara çıxış, xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası, məhkəmə xərclərinin təmini və s. sahələrdə tətbiq olunur. Prinsipin daha çox əks olunduğu sahələrdən biri də investisiya hüquq münasibətləri sferasıdır. EXM də qeyd etdiyimiz kimi, investisiyaların tənlükəsizliyi sferasında daha əlverişlilik prinsipinə əsaslanır (I Əlavə, m.12).

Daha əlverişli rejimin tətbiqini nəzərdə tutan ilk universal sazişlərdən QATT-ın I maddəsində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər kömrük rüsumlarının müəyyən edilməsində daha əlverişli rejimi tətbiq etməlidirlər. Məlum olduğu kimi ticarət sferasında EXM bütövlükdə QATT 1947-ci il və onunla bağlı sənədlərdə əsaslanır (I Əlavə, II hissə). Belə bir tənzimləmə DTT-nin üzvü olmayan və dünya bazar iqtisadiyyatı institutlarında iştirak etmək istəyən keçid dövründə olan bir çox ölkələr üçün həm simvolik, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir. «Bu sahədə qanunauyğun istisnaları saxlamaqla daha əlverişli rejimin verilməsi beynəlxalq hüququn universal, imperativ norması kimi qəbul edilir». Təsadüfi deyil ki, 1991-ci il Avropa Enerji Xartiyasında milli rejimdən fərqli olaraq, daha əlverişli rejim «ayrı-seçkiliyə yol verməməyin» minimal standartı kimi qəbul edilir (AEX, IV bölmə).

1978-ci il «Maddələr layihəsində» daha əlverişli rejimdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə münasibətdə müəyyən istisnalar da nəzərdə tutulur. Bu da əslində inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün beynəlxalq hüququn YBIQ haqqında konsepsiyasından doğur. EXM-də iştirak edən, lakin DTT-nin üzvü olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ticarət sferasında onların xeyrinə xüsusi QATT qaydaları Müqaviləyə daxil edilməyib.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. 4 cildə. Bakı: Digesta, 2004.
2. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti, 2008.
3. Петров К.М. Принцип наибольшего благоприятствования и дискриминация в международной торговле // Внешняя торговля , 1974, №4.
4. Шумилов В.М. Принцип наиболее благоприятствуемой нации в международном праве (Проблемы теории и практики) // Внешняя торговля, 1985, № 2.
5. Коробова М.А. Международное право и экономические договоры. М.: Моск. Ун-т, 1987.
6. Микульшин А.И. О понятии и видах режимов иностранцев // Советский ежегодник международного права, 1972. М.: Наука, 1974.
7. Войтович С.А. Режим наибольшего благоприятствования в торгово-экономических отношениях // Советский ежегодник международного права, 1987. М.: Наука, 1988.
8. Шабан И.С. Принцип равноправия и взаимной выгоды в международных экономических отношениях государств. В кн: Международное право и международный правопорядок. М.: АН СССР, Институт государства и права, 1981.
9. Schwarzenberger G. The Principles and Standarts of International Economic Law // RCADI , Vol. 117 (1966-1).

РОЛЬ РЕЖИМА НАИБОЛЬШЕГО БЛАГОПРИЯТСТВОВАНИЯ В РЕГУЛИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ОТНОШЕНИЙ

А.В.ГЕЗАЛОВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются международные юридические режимы (принципы) внешней инвестиционной деятельности на основе наличия разногласий в литературе по международному праву и на основе международной практике. Так же как и в других отраслях международного права, международное инвестиционное право, регулирующее

международные инвестиционные отношения, которое сформировалось как полуотрасль международного экономического права, наряду со свойственными ему (не вредить экономике принимающего государства; территориальность при вложении внешнего капитала; не допустимость национализации без выдачи компенсации и т.д.) принципами, различает режим (принцип) наибольшего благоприятствования как правила наряду с ним принцип национального режима.

THE ROLE OF THE REGIME OF MOST-FAVORED-NATION IN REGULATING INTERNATIONAL INVESTMENT RELATIONS

A.V.GOZALOV

SUMMARY

The article is analyzing legal regimes (principles) of the activities of the foreign investment under the existing difference of opinion in the international legal literature and international practice. As well as other sphere of the international law the international investment law formulated as half sphere of the international economic law regulating international investment relations has the principles (not to damage to the economy of the received state, territoriality on the sphere of the foreign investment , not to allow to nationalize without compensation and etc.).